

*Zdolne dziecko
w szkole*

Wstęp

W polskim systemie edukacji obserwuje się wyraźny niedobór opieki nad zdolnymi dziećmi. Nacisk kładziony jest na wspieranie uczniów słabszych, natomiast uczniom zdolnym proponuje się jedynie olimpiady i kółka zainteresowań. To stanowczo zbyt skąpa oferta, która nie wyczerpuje bogactwa możliwości, jakie niesie ze sobą ludzki intelekt. Dobór odpowiednich metod pedagogicznych może zaowocować wspaniałym rozwojem potencjału dzieci, które dopiero odkrywają, czym są ich zdolności i jak mogą je wykorzystać.

Doświadczenia szkolne członków Stowarzyszenia Mensa Polska potwierdzają, że standardowe techniki pedagogiczne oraz oferta edukacyjna są niewystarczające zarówno dla uczniów, jak i nauczycieli.

W odpowiedzi na to zapotrzebowanie powstała niniejsza broszura, która ma na celu przedstawienie w przystępnej formie, czym jest tak naprawdę inteligencja i jak można pracować ze zdolnym uczniem.

Czym jest Mensa?

Mensa to stowarzyszenie założone w Anglii w 1946 r. przez Rolanda Berrilla oraz Lancelota Lionela Ware'a. Zgodnie z ich ideą Mensa zrzesza osoby wybitnie inteligentne, które uzyskują w teście IQ wynik kwalifikujący do górnych 2 proc. populacji. Obecnie Mensa działa przez biuro główne (Mensa International) oraz ma lokalne stowarzyszenia w prawie 50 krajach na całym świecie i gromadzi blisko 110 tys. członków. Stowarzyszenie zachowuje neutralność polityczną i religijną, nie angażuje się też w żadne ruchy ideologiczne. Nazwa wywodzi się od łacińskiego słowa mensa, oznaczającego stół, miejsce, przy którym wszyscy Mensanie są sobie równi i zrzeszają się, aby odkrywać i pielęgnować inteligencję dla dobra ludzkości. Jest to też miejsce stwarzające korzystne warunki dla rozwoju intelektualnego jego członków i nie tylko.

Wykorzystywane przez Mensę Polską testy są zatwierdzone przez głównego psychologa Mensy International. Testy są standaryzowane oraz pozwalają na otrzymanie miarodajnych wyników niezależnie od różnic kulturowych, płci czy poziomu wykształcenia. Próg kwalifikujący do Mensy to uzyskanie co najmniej 148 punktów w skali Cattella. W Polsce jedynym ograniczeniem dla przystępujących do testu jest wiek, jako że stowarzyszenie dysponuje testami dla osób, które ukończyły 10 lat.

W ramach Mensy działają SIG-i (ang. *Special Interest Groups*), czyli grupy skupiające członków zainteresowanych określonymi dziedzinami, oraz SIGHT (ang. *Service for Information, Guidance and Hospitality to Travellers*), czyli platforma pozwalająca na znalezienie noclegów oraz gościny w krajach i miastach, w których mieszkają Mensanie. Istnieją także grupy regionalne, skupiające osoby z danego obszaru. Dla Mensan z krajów, w których nie ma jeszcze oficjalnej reprezentacji Mensy, wydawany jest biuletyn „Isolated M”, natomiast wszystkie Mensy krajowe otrzymują Mensa International Journal.

Mensa w Polsce powstała w 1989 roku. Pierwsza sesja testowa została przeprowadzona przez Eda Vincenta (ówczesny dyrektor administracyjny Mensy International) w Warszawie. Była to jednocześnie największa z dotychczasowych sesji, bo wzięło w niej udział prawie 1000 osób. Ta sesja dała początek stowarzyszeniu Mensa Polska.

Zdolne dzieci w Mensie

Duża część aktywności Mensan dotyczy samej organizacji, ale, zgodnie ze statutowymi celami Mensy, w wielu krajach podejmują oni działania skierowane do dzieci i osób zdolnych, związane z edukacją czy badaniami nad inteligencją. Jednym z przykładów może być powołana w 1971 roku w USA fundacja Mensa Education & Research Foundation (MERF), która wydaje czasopismo Mensa Research Journal, poświęcone badaniom nad naturą inteligencji, rozpoznawaniu uzdolnień czy edukacji osób uzdolnionych. MERF funduje też stypendia dla studentów i badaczy, organizuje konkursy na prace dotyczące inteligencji oraz przyznaje nagrody za wkład w rozwój wiedzy o inteligencji, prace edukacyjne czy popularyzatorskie. Z kolei British Mensa opracowuje materiały i organizuje programy pomagające nauczycielom oraz rodzinom dzieci zdolnych właściwie zajmować się nimi, aby umożliwić im pełny rozwój. Z inicjatywy Mensy Czeskiej w Pradze powołana została do życia szkoła dla uzdolnionej młodzieży, a także

funkcjonują kluby dzieci uzdolnionych. W ramach MinD (Mensa in Deutschland) organizowane są działania dla "Mensa Kids" (do lat 12), "Mensa Juniors" (12-18 lat), w tym obozy letnie, wyjazdy i seminaria weekendowe skierowane także do całych rodzin. W Niemczech działa też MinD-Hochschul-Netzwerk, która zrzesza około tysiąca studentów i młodych ludzi, umożliwiając im rozwój i wymianę doświadczeń.

Mensa Polska także podejmuje działania wspierające zdolnych uczniów, ponieważ to oni najbardziej potrzebują, aby dorośli ukierunkowali ich talenty i zainteresowania. Wśród tych aktywności można wymienić klasy mensańskie, które funkcjonowały przez ponad 10 lat przy współpracy ze Szkołą Podstawową nr 3 we Wrocławiu. Niniejsza broszura jest również wynikiem starań o zapewnienie zdolnej młodzieży korzystnych warunków do rozwoju.

Po czym poznać zdolnego ucznia

Czym jest inteligencja

Inteligencja jest charakteryzowana jako ogólna zdolność umysłu do szybszego i wydajniejszego przetwarzania informacji. Określenia „bystrość” czy „lotność” umysłu odnoszą się do tej właśnie cechy. Zatem zdolny uczeń jest osobą, która przede wszystkim potrafi szybciej się uczyć oraz łatwiej zrozumieć zagadnienia, które mogą być dla jego rówieśników zbyt skomplikowane.

Istnieje wiele teorii inteligencji. Według Charlesa Spearmana inteligencja składa się z dwóch czynników: ogólnego (inteligencja płynna), uwarunkowanego biologicznie, odpowiadającego za wnioskowanie i myślenie abstrakcyjne, oraz specyficznego (inteligencja skryształizowana), uwarunkowanego środowiskowo, odpowiadającego za sprawność w posługiwaniu się nabytą wiedzą i doświadczeniem. Czynnik ogólny jest względnie stały, choć swoje maksimum

osiąga po okresie dojrzewania, około 22-26 roku życia. Czynnik specyficzny wzrasta wraz z wiekiem, a zatem wzrostem wiedzy i doświadczenia.

Inteligencję mierzy się testami psychologicznymi, a wskaźnik IQ to nic innego jak porównanie sprawności intelektualnej danej osoby z normą wśród rówieśników. Przeciętny wskaźnik IQ w populacji wynosi 100 punktów. W skali Wechslera norma mieści się w przedziale 85-115; wyniki poniżej 70 punktów klasyfikuje się jako upośledzenie umysłowe, natomiast powyżej 130 punktów oznacza inteligencję bardzo wysoką (górne 2% populacji). Stowarzyszenie Mensa Polska używa do pomiarów skali Cattella, w której górnym dwóm procentom populacji odpowiada wynik 148 punktów IQ.

Uczeń zdolny w klasie

Jak wynika z powyższego opisu, uczeń zdolny, czyli cechujący się wybitną inteligencją, będzie charakteryzował się przede wszystkim umiejętnością samodzielnego i szybkiego uczenia się. Jedną z najbardziej rozpoznawalnych cech jest również ogromna ciekawość świata. Zdolny uczeń, niezależnie od swoich zainteresowań czy też konkretnych umiejętności, będzie potrafił przyswoić sobie wiedzę szybciej niż jego rówieśnicy i będzie to robił z przyjemnością. Jest to zauważalne w tych momentach, kiedy reszta klasy jeszcze nad czymś pracuje, a on już skończył. I, wbrew wielu opiniom, nie wymaga to od niego nakładu dodatkowej pracy w domu, pod okiem rodziców.

Mimo takiego potencjału, nierzadko zdolny uczeń nie wyróżnia się ocenami czy obowiązkowością w szkole, dlatego trudno rozpoznać go w klasie. Często też jest to osoba zachowująca się w niepoprawny (z punktu widzenia zajęć) sposób. Nieraz myli się osoby inteligentne z osobami sumiennymi, które osiągają dobre wyniki w nauce dzięki systematycznej pracy, a nie zdolnościom umysłowym. Warto pamiętać, że inteligencja jest ogólną cechą umysłu, dlatego nie jest związana z konkretnymi zdolnościami. Niemniej może ona wpływać na lepsze rozumienie pewnych zagadnień. Obserwuje się, że osoby inteligentne są sprawniejsze w takich dziedzinach jak matematyka, języki czy też muzyka, ponieważ nie wymagają one uczenia się na pamięć i są oparte na logicznych zasadach, wymagających analizy i zdolności abstrahowania. Wpływa to na fakt, że zdolne dzieci lubią zabawy i zagadki logiczne, ale z drugiej strony są trudniejszymi uczniami, ponieważ wymagają od swoich nauczycieli większego przygotowania merytorycznego i szybko wyłapują nieścisłości, niekonsekwencję oraz luki w ciągu rozumowania.

Wśród najbardziej typowych cech, które zdolny uczeń reprezentuje w klasie i poza nią, należy wymienić poniższe:

- wcześnie zaczął pisać, czytać, mówić;
- może szybciej się uczyć i przyjąć więcej wiedzy naraz;
- ma lepszą pamięć;

- jest ciekawy świata i często zadaje pytania;
- posługuje się zaawansowanym słownictwem;
- ma rozległe zainteresowania i oryginalne hobby, posiada nieraz szczegółową wiedzę na temat oryginalnych zagadnień;
- łatwo angażuje się w interesujące go zajęcia i nie potrzebuje zachęty, aby rozwijać swoje zainteresowania;
- zaskakuje nietypowym podejściem do różnych zagadnień;
- woli rozmawiać z osobami starszymi, ciekawia go zagadnienia etyczne i problemy społeczne;
- potrafi skupić się na kilku zajęciach jednocześnie;
- często ma brzydki charakter pisma, ponieważ ręka nie nadąża za myślami;
- ma cięte poczucie humoru;
- jest nonkonformistą;
- jest perfekcjonistą i ma wysokie oczekiwania wobec samego siebie;
- jest uparty i nieustępliwy;
- wykazuje się większą skłonnością do rywalizacji;
- ma problemy z odnalezieniem się wśród rówieśników;
- może być zarówno osoba cichą, skrytą i niewyróżniającą się, jak i przebojową i energiczną.

Zdarza się, że uczeń zdolny jest prymusem i nie sprawia trudności wychowawczych, ale często też powoduje niemałe problemy. Jest tak głównie dlatego, że nudzi się na lekcjach, które są dla niego zbyt proste. Nieraz mówi się o takich osobach „zdolny, ale leniwy”, ponieważ zdolny uczeń nie musi wkładać wiele pracy i czasu w opanowanie nowego materiału. Znużenie powoduje dekoncentrację i nadpobudliwość, które prowadzą do przeszkadzania w lekcjach, a nieraz też dyskusowania z nauczycielem i celowych prób rozdrażnienia go. Uczeń zdolny zadaje pytania abstrakcyjne już w wieku 8-9 lat (podczas gdy u normalnych dzieci zaczynają się one w wieku 15 lat), co może wprowadzać w zakłopotanie i zakłócać przebieg zajęć. Wręcz typową sytuacją jest, że dziecko nudzi się w szkole, jest uciążliwe dla kolegów i nauczycieli, przeszkadza, a nauczyciele nie mają u niego autorytetu.

Jak współpracować ze zdolnym uczniem

Niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z uczniem zdolnym, ale leniwym, czy też uczniem zdolnym i niesprawnym kłopotów, ważne jest zapewnienie mu optymalnych warunków do rozwoju, ponieważ wymaga on indywidualnego podejścia. Jest to decydujące dla jego rozwoju, szacuje się nawet, że aż 80% zdolności dzieci kształtuje się w okresie wczesnoszkolnym.

Współpraca ze zdolnym uczniem nie wymaga od nauczyciela dodatkowych nakładów pracy dydaktycznej, jako że potrafi on samodzielnie zdobywać wiedzę i umiejętności. Jednakże jest ona trudna ze względu na konieczność dostosowania podejścia pedagogicznego. Uczniowie zdolni napotykają w szkole wiele problemów, które są ich rówieśnikom obce.

Wśród dzieci, u których rozpoznano zdolności, najczęstszym problemem jest zaniedbanie. Dzieci zdolne wykazują się dojrzałością intelektualną, która mylna jest z dojrzałością emocjonalną. Dziecko zawsze potrzebuje zainteresowania, miłości i zrozumienia, a nie, ponieważ nie ma kłopotów z nauką, jest traktowane jako niewymagające uwagi. Dzieci przeszkadzające spotykają się z powierzchowną oceną i oczekuje się od nich jedynie dostosowania do trybu zajęć. Należy pa-

miętać, że dziecko zawsze jest dzieckiem i to, że potrafi elokwentnie wypowiedzieć się, nie znaczy, że emocjonalnie również jest dojrzałe i zaradne. Dlatego warto poświęcić chwilę, aby spojrzeć na zdolnego ucznia jako na młodego człowieka, który nadal potrzebuje dorosłych, aby zrozumieli go, wprowadzili w życie i otoczyli opieką.

Natomiast dzieci z nierozpoznanymi zdolnościami najczęściej mają problem z zachowaniem na zajęciach. Wykorzystują intelekt do podważania autorytetu nauczyciela, są zdekoncentrowane i nie wykorzystują swojego potencjału do rozwijania się w szkole. Nauczyciel odbiera ich nadpobudliwość i negatywizm jako przeszkadzanie w lekcjach, a nie wynik znudzenia zajęciami. Warto jest w trudnych momentach zająć nadpobudliwego ucznia dodatkowym zadaniem, które przy okazji będzie dla niego dobrą zabawą. Może wydawać się niewychowawcze, aby jeden uczeń robił coś innego niż reszta klasy, niemniej z punktu widzenia prowadzenia lekcji będzie to korzystne. Nadpobudliwy uczeń zostanie zaabsorbowany i nie będzie przeszkadzał oraz zajmie się rozwijającą czynnością, natomiast reszta klasy będzie mogła przyswajać materiał w swoim tempie, bez niepotrzebnego rozproszenia uwagi.

Oto kilka zajęć, które można zaproponować zdolnemu uczniowi:

- zabawy logiczne i łamigłówki;
- opracowanie dodatkowego materiału, dodatkowych zadań z podręcznika;
- referat na temat związany z kolejną lekcją;
- opracowanie dodatkowej literatury;
- czytanie literatury obcojęzycznej;
- zachęcanie do brania udziału w zajęciach pozalekcyjnych oraz pozaszkolnych i dzielenia się ciekawostkami z klasą;
- wymaganie większego przygotowania na sprawdzianach, np. poprzez umieszczenie dodatkowego, trudniejszego zadania;
- wyszukanie praktycznych zastosowań teorii z lekcji i przedstawienie ich klasie;
- zachęcenie do pomocy słabszym uczniom;
- zaproponowanie wymyślenia twórczego rozwiązania problemu;
- zachęcenie do udziału w olimpiadach czy konkursach wiedzy i przygotowania się do nich;
- jeśli uczeń zadaje pytanie, można odpowiedzieć pytaniem i zachęcić do samodzielnego poszukiwania odpowiedzi.

Te czynności pomogą dziecku skierować jego energię na zajęcia twórcze, rozwijające zdolności oraz zainteresowania. Być może dzięki temu zapoczątkują się pasje na całe życie!

Bardzo ważne jest również uczenie pracy nad swoimi emocjami. Dziecko zdolne ma wysokie wymagania wobec siebie i warto wskazywać mu, że porażki zdarzają się wszystkim i nie przekreślają jego wartości jako człowieka. Warto podkreślać przy tych okazjach, że dzięki popełnianiu błędów można czegoś się nauczyć i rozwijać, a każda porażka wzmacnia umiejętność pokonywania problemów w życiu. Należy uczyć zdolne dziecko radzenia sobie z przegraną i przyjmowania krytyki.

Poczucie, że jest się wartościowym człowiekiem niezależnie od tego, czy nieustannie potwierdza się swoje zdolności, czy też nie, jest również kluczowe z punktu widzenia kontaktów z innymi dziećmi. Często uczniowie zdolni mają problemy z odnajdywaniem się w grupie rówieśniczej z powodu odmiennych zainteresowań.

Wyróżnianie ucznia przez nauczyciela może stanowić tylko dodatkowy czynnik alienujący od otoczenia. Dlatego ważne jest, aby udzielać pochwał w sposób stonowany, bez zbędnego podkreślania wyjątkowości ucznia i porównywania do reszty klasy. Pozostali uczniowie powinni wiedzieć, że ich wysiłki są doceniane, nawet jeśli efekty ich pracy nie są tak widoczne, jak u zdolnego ucznia. Paradoksalnie nawet wyróżniony uczeń czuje się zakłopotany publicznym chwaleniem oraz czuje, jak wpływa to na odbiór jego zdolności przez rówieśników. Mogą oni zazdrościć mu i dokuczać, wiedząc, że nie są w stanie dorównać jego poziomowi i przez to nigdy nie zasłużą na pochwałę. To szkodliwie wpływa na zwarłość grupy, dlatego warto zadbać o to, aby nie wyróżniać dodatkowo zdolnego ucznia. Również istotne jest, aby pochwały były sprawiedliwe. Poczucie sprawiedliwości jest u dzieci bardzo silne i są one wyczuwane na to, czy za podobne przewinienie (przykładowo brak pracy domowej) są one tak samo oceniane. Stosowanie taryfy ulgowej wobec lepszych uczniów uczy dzieci lizusostwa, a nie rzetelnej pracy.

Mając na uwadze, że kontakty z rówieśnikami są nieraz tak trudnym zagadnieniem dla zdolnych uczniów, warto zachęcać dziecko do angażowania się w pracę zespołową. Dzięki temu klasa będzie mogła wypracować metody współpracy i komunikacji. Jest to szczególnie ważne, ponieważ istnieje ryzyko, że nadmiernie odseparowany uczeń wyrośnie na aroganta i egocentryka.

Najważniejsze jest jednak, aby nie wymagać od zdolnego ucznia bezwzględnego posłuszeństwa. Wymuszony szacunek jest mniej warty niż prawdziwe uznanie. Uczeń zdolny okaże wiele uwagi nauczycielowi, który:

- będzie traktował go sprawiedliwie,
- będzie potrafił przyznać, że nie wie wszystkiego,
- doceni większą wiedzę i zdolności ucznia, ale nie będzie traktował go jako lepszego niż inne dzieci,
- będzie stawiał mu wymagania adekwatne zarówno do jego umiejętności, jak i wieku emocjonalnego,
- okaże mu troskę i zainteresowanie.

Współpraca ze zdolnym uczniem nie jest łatwa, ale potrafi przynieść wiele satysfakcji i jest bezcenną inwestycją w jego przyszłość, którą to szkoła może kształtować z sukcesem.

Jak współpracować z rodzicami

Fundamentalnym pytaniem rodzącym się w głowach wielu nauczycieli jest kwestia tego, kto jest bardziej odpowiedzialny za rozwój talentów i zdolności ucznia wybitnego - nauczyciel czy rodzic? W obecnych czasach zdarza się, że rodzic spędza ze swoim dzieckiem w ciągu tygodnia mniej czasu niż jego nauczyciel w ciągu jednego dnia, szczególnie gdy mówimy o małych dzieciach, uczęszczających do przedszkola czy do pierwszych klas szkoły podstawowej. Łatwiej jest więc nauczycielowi, jako znającemu podstawy teoretyczne profesjonalistcie, zaobserwować u dziecka cechy wskazujące na istnienie zdolności. Z drugiej strony, rodzice są świadkami życia dziecka od momentu jego narodzin, obserwują swoje dziecko w różnych sytuacjach i bardzo dużo o nim wiedzą, więcej niż nauczyciel mający pod opieką grupę 20-30 dzieci. Dlatego też można pokusić się o stwierdzenie, że odpowiedzialność za rozwijanie potencjału młodych ludzi jest obopólna i leży w gestii zarówno rodziców jak i nauczycieli, jednak każda ze stron odpowiada za inne obszary oddziaływania na dziecko.

Odbiór dziecka przez rodziców i nauczycieli w wielu przypadkach bywa kompletnie różny. To, co nauczyciel rozumie jako przeszkadzanie i problemy z koncentracją, rodzice traktują jako przejaw kreatywności. Różnica zdań może być początkiem wielu sporów między nauczycielem a rodzicem, dlatego kluczem do dobrych relacji jest dobra komunikacja na linii nauczyciel-rodzice. Należy jednak pamiętać, że podstawą efektywnej komunikacji jest wspólny cel – a w tej sytuacji to wspieranie rozwoju dziecka.

Co zatem może zrobić nauczyciel, by pomóc rodzicowi swą wiedzą i doświadczeniem w wychowywaniu ucznia zdolnego?

Ideałem byłoby przeprowadzenie spotkań z rodzicami, na których otrzymaliby garść informacji, np. na temat różnorodności przejawów zdolności i talentów u dziecka, wzbogaconych o warsztaty z rozpoznawania wyjątkowych umiejętności. Większość rodziców, zaniepokojona złymi ocenami, martwi się o przyszłość swoich dzieci, dlatego warto pokazać im, że predyspozycje ich dzieci również są cenne.

Kolejną możliwością jest zaangażowanie rodzica w proces rozpoznawania zdolności i talentów dziecka, np. poprzez współpracę przy stworzeniu listy specyficznych cech dziecka, jego umiejętności i zachowań w szkole, jak i poza nią. Część tego typu zachowań może być ujawniana przez dziecko tylko w szkole, a część tylko w domu, znajomość sposobu funkcjonowania dziecka poza szkołą jest bardzo wartościowa zarówno dla nauczyciela, jak i zespołu diagnostycznego.

Warto również poinformować rodziców o kwestiach formalnych w procesie diagnozowania dziecka jako zdolnego. Skierowanie rodzica do najbliższej Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej jest kolejnym krokiem, zaraz po zaobserwowaniu zdolności, jednak uzyskanie opinii psychologa potwierdzającej „bycie zdolnym” wiąże się z konsekwencjami i otwiera wiele możliwości.

Bardzo ważna jest rozmowa ze zmartwionymi rodzicami bądź wskazanie im odpowiedniej literatury, w której znajdą odpowiedzi na dręczące ich pytania, typu:

- *Jak rozpoznawać zdolności i talenty u dzieci?*
- *Jak wspierać te talenty, aby dziecko rozwijało się harmonijnie i wyrastało na zdolnego, ale też i szczęśliwego człowieka?*
- *Może to moje oczekiwania, a ono wcale tego nie chce?*
- *Czy dziecko, które ma dysleksję lub słabe stopnie z określonego przedmiotu szkolnego, może być utalentowane?*

Warto też uświadomić rodzicom, że istnieją charakterystyczne problemy związane z dominantami inteligencji i że wpływają one na ogólny obraz funkcjonowania dziecka, np.: dziecko ze zdolnościami matematyczno-logicznymi może nie być zainteresowane ekspresją artystyczną, mieć problem w mówieniu o uczuciach lub mieć mało kolegów. Nie znaczy to oczywiście, że nie należy pracować z dzieckiem nad jego funkcjonowaniem społecznym. Należy się tym zająć w odpowiedni sposób, o którym też wyposażeni w wiedzę nauczyciele mogą powiedzieć rodzicom.

Ostatnią kwestią jest właściwa pomoc edukacyjna, której wymagają zdolni uczniowie. Zarówno kierowanie rodzica z dzieckiem do odpowiednich specjalistów,

jak również wsparcie poprzez określone zajęcia, działania, organizację przestrzeni życiowej sprzyjającą rozwojowi talentu.

Aby dowiedzieć się więcej

Więcej informacji na temat możliwości pracy ze zdolnym uczniem znajduje się na stronie internetowej mensa.org.pl, w zakładce „O nas”. Umieszczone są tam bieżące informacje na temat działań stowarzyszenia w różnych regionach Polski, lista książek oraz instytucji pomagających zdolnym uczniom, a także artykuły na temat rozwijania zdolności. Członkowie Mensy Polskiej prowadzą także darmowe zajęcia Akademii Mensy, na których rozwijany jest intelekt oraz poszerzana wiedza o świecie.

Zapraszamy do współpracy!

Autorzy publikacji:

Alina Rybałtowska, Ilona Jarzębska, Grzegorz Wójcik, Jarosław Lubelski, Karolina Stachura, Grzegorz Marek

Skład i łamanie:

[Adam Kulikowski](#)

Mensa Polska

Copyright © 2013 Mensa Polska,

www.mensa.org.pl/o-nas/zdolne-dzieci

zdolnedzieci@mensa.org.pl

Mensa Polska

skr. Pocz. 432

00-950 Warszawa 1

mensa.org.pl

+48 501 212 562